

Odanézz, Anglia!

Churchill szivarja

BURUMA, Ian
A modern Japán
Európa, 2006

A kínai szerető
Victoria, 2009

„Az európai
identitásról”
Magyar Lettre
Internationale, 52

„Az utolsó
vágás. A holland
tolerancia határai”
Magyar Lettre
Internationale, 61

„A szabadságot
nem lehet államilag
elrendelni”
Magyar Lettre
Internationale, 67

1960-ban történt vagy 1961-ben, minden esetre még az első Beatles-lemez megjelenése előtt, hogy elmentem szivart venni a nagyapámmal. Angliából jött át látogatóba Hágába. Tíz éves lehettem. Én Hágában születtem. Az apám holland volt, az anyám angol. Ha a nagyszüleim látogatóba érkeztek Hollandiába, az olyan volt nekem, mintha hírnökök jöttek volna egy tágasabb és fényesebb világból.

A nagyapám, aki katonarvosként szolgált Indiában a háború alatt, a burmai szivart szerette. Ehhez nem volt könnyű Hollandiában hozzájutni, de ha mégis, akkor csak egyetlen hágai dohánybolt tarthatott ilyet, de Graafnak hívták a tulajdonosát.

A G. de Graaff régimódi családi vállalkozás volt. A terebélyes pofaszakállal és merev fehér inggallérral rendelkező alapító képmása kint volt a falon a pult mögött. Az unokája szolgált ki minket, egy jólöltözött emberke háromrészes öltönyben, egy békebeli házigazda kissé túlbuzgó udvariasságával. Kinyitott néhány doboz szivart a nagyapámnak mutatva. Egy-két fajtát vett ki, hogy megtapogassa, megszagolgassa. Megkötötték a vásárt. Nem tudom, hogy ezek burmai vágott szivarok voltak-e. De élénken emlékszem a trafikos arcára, amikor kiderült számára, hogy a nagyapám angol.

De Graaff azt mondta, mutatna valami különlegeset. Előre mosolygott, milyen örömet fog vele szerezni nagyapámnak. „Please,” mondta, és a falra mutatott, ahol kubai szivarok sorakoztak. És ott, a Coronák és Idealok átható szagot árasztó dobozai között hagyott helyen volt felfüggesztve egy üvegszekrényke, benne két hosszú, fahéjszínű szivarral, száraz volt, mint egy darab szar, az egyik félig elszívva, a másik érintetlen. A szekrényke vörös viasszal volt lepecsételve. Az alján kis réztábla állt ezzel az egyszerű felirattal: 1946, SIR WINSTON CHURCHILL SZIVARJA.

Többet is megtudtam erről a híres szivarról az üzletbe tett második látogatásom során, majdnem negyven évvel később. Az öreg de Graaff már meghalt. A fia, egy szép szál ember kissé hivalkodó ősz bajusszal, megmutatta nekem az üvegszekrénykét, a két szivart és Wilhelmina királynő tábornokának levelét, amelyben köszönetet mond neki a kitűnő szivarellátmányért. Arra az alkalomra rendelték, amikor a királynő ebédet adott Winston Churchill tiszteletére. Az egyik szivarra Churchill saját kezűleg gyújtott rá, a saját ajkával nedvesítette meg. A másik ugyanabból a dobozból származott. A félig elszívott szivart félretették, mert közben felszolgálták az ebédet, és a királynő nem tűrte, hogy dohányozzának a jelenlétében. A két becses relikviát mégis megőrizte az utókorak Churchill inasa, aki átadta a királynő egyik fullajtárjának, aki eljuttatta de Graaffnak, aki az ügyvédjével megíratta a relikviák eredetiségét tanúsító dokumentumot.

A nagyapám mulatságosnak és nagy patriotaként talán meghatónak is tálálhatta ezt a gesztust. Azokban az időkben hozzászokhatott a briteknek tett ilyen kisebb elismerésekhez. A 40-es évek végén, az ötvenes évek folyamán, de még a hatvanas években is nagybecsülték, jobbfajta népeknek tartották a briteket az olyan helyeken, mint Hága is volt. Mert a britek, az amerikaiakkal és a kanadaiakkal együtt megnyerték a háborút. A Szovjetunió is, de a Vörös hadsereg sosem járt Hága közelében, és a Vörös Hadsereg végső soron mégiscsak a Vörös hadsereg volt.

A briteket már nem tartják jobbfajta népeknek, még Hágában sem. Britanniáról mint a hősök földjéről kialakult kép eltűnően van. Mostanában ha a britek hadat viselni jönnek Európába, futball-huligánokként jönnek, a történelem úgy ismétli meg önmagát, mint egy sörfoltos horror show. De én még a brit felsőbbrendűség tudatával nőtem fel, ami meg nem érdemelt büszkeséggel töltött el egyfelől, másfelől némi ellenérzéssel is, amit a túlságosan kiváló szülő válthat ki az emberből. Olyan kép volt ez az angolokról, amiben volt jó adag sznobizmus, de volt benne más is, inkább politikai gyökerű: a szabadságról alkotott sajátos elképzelés/ a szabadság sajátos felfogása.

A nagyapám, Bernard Schlesinger egy német-zsidó bevándorló fia volt, ami talán magyarázza különös fajta patriotizmusát. Figyeltem őt gyerekként nyaranta a szünidők alatt, ahogy Berkshire-i kertjében munkálkodik, zöldséget válogat vagy a gyümölcsfákat metszi tweed- vagy kordnadrágban. Bár gyerekorvosként kereste a kenyerét Londonban, láthatólag ebbe a tájképbe illett bele a leginkább: a mezők, a szénaitlat, a falvak, a lótrágya és a dohány szaga, és a tágas viktoriánus parókia, amit a háború után vettek meg a nagyszüleim, és amit a gyertyaviasz és a kipolirozott tölgyfa-bútorok szaga járt át. Ez volt az otthona. Arról beszélt nekem, milyen fontos, hogy az ember szeresse a hazáját, és hogy ő mennyire szereti Angliát. Nem értettem ennek a hazaszeregetnek a mélységét és a természetét. Sosem voltam boldogtalan Hollandiában, de elég korán kezdtem úgy gondolni rá, mint olyan helyre, amit mindig is el akartam hagyni. A világ másutt ígéretesebbnek tűnt (és ha egyszer elfogja az embert ez az érzés, soha többé nem hagyja nyugodni). De nagyapám számára Anglia nem csak az az ország volt, ahol született és nevelkedett, Hitler után a szemében az az ország is volt, amelyik megmentette őt és a családját a majdnem biztos haláltól.

Megmenekülni. Vajon a megszabadulás érzését át lehet-e adni valaha is azoknak, akik mindig is szabadok voltak?

Az 1934-ben készült *Vörös Pimpernel* utolsó jelenetében Sir Percy Blakey, akit egy angol úr magabiztosságával alakított Leslie Howard, visszatér Franciaországból. Éppen megmentette francia arisztokraták tucatjait Robespierre terrorjától azzal, hogy kicsempészte őket Angliába, a Szabadság szigetére. A hajón a doveri sziklákat megpillantva mintegy reveláció szemtanújaként mondja ki Leslie Howard a film utolsó szavait a Merle Oberon által játszott francia feleségének: „Odanézz, Marguerite”, mondja. Aztán hatásos szünet, és mély átéléssel: „Anglia!”

Ezt a végsőt a film producere, Korda Sándor találta ki. Arra számított, hogy ez biztosan tapsot vált ki. Igaza volt. A film nagy sikert hozott a vállalat, a London Film Productions számára. Korda számító volt, de csak egy bizonyos pontig. Leslie Howard szavai a tiszta anglofilia kifejezői. Korda mégiscsak egy magyar volt (csak később kapta meg a brit állampolgárságot). Mindig csodálta a lendületes angol hőst, aki bátorságát és ravaszágát egy arisztokrata dandy nyegle manírjaival leplezte. A *Vörös Pimpernel* eredeti történetét egy másik magyar, Orczy báró írta. A forgatókönyvet pedig egy további magyar, Bíró Lajos két másik amerikaival. És Leslie Howard, ez a tipikus vékony szőke, kékszemű angol gentleman hős? Steiner volt a valódi neve, az ő szülei is bevándorlók voltak.

A film Hitler hatalomra jutása után egy évvel készült, túl korán ahhoz, hogy a náciizmus borzalmait beszűrődjenek. De Korda, ez a zsidó bonviván a maga Savile Row öltönyeivel, sofőr vezette Rolls Royce-ával, a Dorchester Hotelben fenntartott lakosztályaival, tudta, hogy mit csinál. Egyszer azt mondta, hogy „minden magyar szereti az angolokat. Ez az ő sznobizmusuk, és én is sznob vagyok.” De nemcsak erről volt szó. Berlinben élt. Megértette, milyen fenyegetést jelentett a hitleri rezsim nem utolsósorban őrá magára nézve is (szerepelt a Gestapo listáján). És csodálta a brit életmódot, amin a privilégiumok és a polgári szabadságjogok együttes tiszteletben tartásának régi kombinációját értette. Mint Theodor Herzl, ő is a gentleman módon való kormányzás megtestesülésének tekintette a Brit Birodalmat. Egy évvel a *Vörös Pimpernel* után Korda elkészítette a *Sanders of the River* c. filmjét annak „a pár fehér embernek” a tiszteletére, akik úgy irányítják a birodalmat, hogy „az a bátorság és hatékonyság még el nem regélt története”. Ezek a kezdő sorai a filmnek, ami kétségtelenül nagy tetszést aratott legalább is Angliában. De Korda őszintén hitt az eszményi Angliában mint biztos menedékben az európai zsarnokság elől – és erre minden oka megvolt. És ez tette

öt a Szövetségesek haditetteinek ideális propagálójává. Ebben a szerepben érezte magát a legjobban. Ahogy ő mondta: „Azt éreztem azokban a szörnyű napokban, hogy tartozom valahová”.

Anglicizált európeérek és a hostel-gyerekek

Van egy rokonom, most a hetvenes éveiben jár, angolosabb már nem is lehetne a modora, az öltözködése, a szokásai és a beszéde. Ashley a neve, mint Ashley Wilkes, Leslie Howard leghíresebb szerepe. Ha valaki meg akarná rajzolni a tökéletes angol gentleman karikatúráját, az úgy nézne ki, mint Ashley. Németországban született, onnan jött Angliába valamikor a *Sanders of the River* és Dunkirk között. Tizenéves volt akkor, és elhatározta, hogy leveti az a német bőrért és angollá válik. Sikertült neki – még hozzá minden túljátszás, a bevándorlókra gyakran jellemző túlzott affektálás és viseltes gyapjúöltöny nélkül. Ashley figyelemreméltó erőfeszítése arra, hogy angol úriemberként teremtsen magát újra, nem tekinthető merő konformista aktusnak. Ahhoz, hogy megértsük Ashley-vel együtt az anglicizált európeéreknek ezt az egész nemzedékét, először azt kell megértenünk, hogy honnan jöttek.

Mindig tudtam, hogy voltak menekültek a családban. Dick gyerekként jött Angliába 1939-ben, és az anyám családjával élt a háború alatt. Akkor még Hansnak hívták, később elhagyta ezt a nevet – túl németes volt. Hans azzal juttatta kifejezésre afőlötti nyilvánvaló elkeseredését, hogy idegenek karjába kellett menekülnie, hogy egy titkolózó, nehezen kezelhető fiú volt. Akkor találkoztam vele először, mielőtt elutazott Amerikába, ahol kiváló tudós lett belőle. Azóta sokszor láttam, alacsony, sötét, élénk férfi, akinek a kiejtése egyre amerikaiasabbá vált az évek folyamán. Dick most már egy amerikai, akinek az anglofiliáját mindig is mérsékeltek egy angol kisvárosi iskolában elszenvedett bántalmazások emlékei. A majdnem biztos halál elől menekült a Harmadik Birodalomból, a brit osztálytársai szemében mégis *bloody foreigner* maradt, vagy ami még rosszabb, német kém.

Aztán ott voltak a hostel-gyerekek. A Hostel egy hatalmas viktoriánus stílusú ház volt Highgate-ben, amit a nagyapám bérelt, hogy befogadjon oda tizenkét zsidó gyereket, akik Németországból menekültek az utolsó pillanatban, az ún. „gyerek-transzportok” egyikével.

Az angol kormány nem igazán fogadta tárt karokkal a menekülteket akkoriban. Az 1905-ös Aliens Act elég nagyvonalú volt: az üldözött személyektől nem tagadták meg a belépési engedélyt csak azért, mert nem tudták magukat elváltani. De ezen aztán változtattak, amikor igazán számított volna, az 1930-as években. Ahhoz, hogy valaki menedéket kapjon Nagy Britanniában, vagy állásigérettel kellett rendelkeznie vagy egy brit jótállással, aki vállalta az anyagi támogatását. Különböző titoloncolták. Az 1938-as *Kristallnacht* rettenetes eseményei után, amikor zsidó üzleteket fosztottak ki, zsidókat tartóztattak le és gyilkoltak meg, zsinagógákat gyújtottak fel, kivételt tettek ez alól a rendelkezés alól. Tízezer zsidó gyereket fogadtak be Angliába, de csak a szüleik nélkül jöhettek, ez a kétes nagylelkűség sok gyereket egész életére traumatizált. De legalább életben maradtak. A nagyszüleim tizenkét ilyen gyereket fogadtak be.

A nagymamám időnként emlegette az egykori hostel-gyerekeket: Stefie Birnbaum, Lore Feig, Ilse Salomon, Michael Maybaum... Tartotta velük a kapcsolatot, bárhol voltak is, Angliában, Amerikában, Izraelben. A születésnapokról sosem feledkezett meg, segíteni is mindig kész volt őket a pályájukon, személyes dolgokban – és egy jellegzetes angol-német vonás –, karácsonyi üdvözlőlapot küldött nekik. De sosem fogtam fel egészen, hogy a nagyszüleim, Bernard és Win Schlesinger, milyen sokat is jelentettek ezeknek a hostel-gyerekeknek a számára. Már a nevük pusztá említésére is könny futotta el a szemüket, ezt azelőtt soha másnál nem tapasztaltam.

Aztán 1997-ben, hat évvel azután, hogy harmadszor költöztem Londonba, találkoztam Walterrel. Nem messze tőlem lakott egy kényelmes, emeletes házban Highgate-ben. A 20. század közepének modern, nemzetközi stílusú bútorai volt a ház berendezve, amilyenek között Hollandiában én is felnőttem, fából készült ülőbútor, üvegasztalok, kúpalakú, hosszú árnyat vető előszobalámpa. Walter felesége kávét és süteményt hozott be, és nehezményezte, hogy nem eszem belőle eleget. Walter elém tett egy sötétszürke dobozt az asztalra. Akkora volt, mint egy hordozható írógép, és az volt ráírva golyóstollal: „Hostel”. Kinyitotta a dobozt. Egy csomó barna boríték volt benne. Walter mosolygott, és azt mondta egy leheletnyi német akcentussal a hangjában „Egész könyvet írhatnál ezekből a dossziékból”. Az egyikre egy laccím volt írógéppel ráírva, amit némi izgalommal ismertem fel: St Mary Woodlands House, Nr. Newbury, Berks. A nagyszüleim régi háza, a nagy

kertes ház, gyerekkorom Árkádiája. A kézírás a borítékon szintén ismerősnek tűnt. A nagyapám kezéírása. Az egyik borítékon ez állt: „Admin”. Egy másikon „a hostel megnyitását megelőző levelezés”. A következő: „részletek mind a 12 gyerekről”. Aztán: „Re: kisanadrágok, a ruhaneműk listája”.

A dokumentumok a borítékokban első látásra köznapiak voltak: kérdőívek, ilyen-olyan listák, oltási bizonyítványok és ajánlólevelek tanároktól és jótékonyági szervezetektől. De nem voltak köznapiak, adminisztratív menőcsónakok voltak. Ezek a papírdarabkák, amelyeknek ma kissé érdes a tapintása, tizenkét gyereket mentettek meg a biztos haláltól.

A zsidóság soraiban végzett német pusztítás kezdettől fogva szelektálásból, számokból és listázásból állt. Az első és talán legkegyetlenebb választás ott-hon kezdődött: melyik gyereket kellene kiválasztani, melyiket küldjék Angliába, helyezték biztonságba, de egyúttal veszítsék szem elől is, feltehetőleg örökre? Pánikba esett szülők tízezrei igyekeztek feljuttatni a gyerekeiket a listákra. A tizenkét hostel-gyereket, akiknek a személyes papírjai megőrződtek a szürke doboz dossziéiban, egy kis zsidó bizottság válogatta ki Berlinben egy londoni menekültszervezet, a Bloomsbury House megbízásából. Schlesingerék olyan gyerekeket kértek, akik nem többek tizenkét évesnél, egészségesek, jól neveltek, liberális zsidó családokból valók: kóser kosztot nem tudnak adni a hostelben. Egy fiúnak. Michael Maybaumnak, Rabbi Ignaz Maybaum fiának alig sikerült felkerülnie a listára, mert Schlesingerék attól tartottak, hogy túlságosan ortodox, és ezért nem való a nyújtott feltételek közé. Amikor a 9 éves Michaelt végül mégis beválasztották, írt egy levelet Berlinből, amelyben azt kérdezte, hozhatja-e a villanyvasútját. Úgy írta alá az 1939. január 12-i levelét hogy „Meikel”, úgy érezte, hogy ez angolosabban hangzik, mint a Michael.

A Schlesingerék számára Németországban előkészített kérdőívek információtartalma szükségképpen rövid volt. Az 1933-tól kezdve eszkaláló üldöztetésre – mint a faji törvények, az állások elvesztése, a *Kristallnacht* során elszenvedett erőszak – úgy hivatkoznak, mint a „jelenlegi körülmények” vagy egyszerűen az „események”. Gyötrelmes olvasni ezt a diszkréciót. Az egyik anyja, aki tökéletes angolsággal írt Schlesingeréknek gyönyörű domborított levélpapíron, elnézést kért, amiért az események miatt kissé „el volt foglalva”.

Itt van mindjárt Ilse Salomon, tízéves, Berlinből, az Umlandstrasse 15-ből, a körülményei bürokratikus tömörséggel vázolva:

APA: Richard Salomon.

FOGLALKOZÁS: volt ügyvéd, most idegösszeomlása van, nincs jövedelme – a megtakarításokat felélték

MÓDJÁBAN ÁLL-E A SZÜLŐKNEK ILL. ROKONOKNAK, HOGY GONDOSKODJANAK EGY VAGYONTALAN GYERMEKRŐL NÉMETORSZÁGBAN?: Nem.

ADJANAK RÉSZLETES LEÍRÁST A CSALÁDI ÉLETÜKRŐL: Az apa beteg, szanatóriumban van majdnem két éve az 1933 óta fennálló állapotok következtében. A szülők igen kulturált emberek – most nagyon siralmas körülmények között.

Ilse jó egészségnek örvend, erről Dr. Werner Solmitz állít ki orvosi igazolást. Dávid-csillag van pecsételve kézzel az aláírása alá. A csillag mellé ez van írva: „*Zur ärztlichen Behandlung ausschliesslich von Juden berechtigt*” (Csak zsidó személyek orvosi ellátására jogosult).

A dossziében van egy levél, amit Mrs. Salomon írt angolul a nagymamámnak: *Drága Mrs Schlesinger,*

Csak pár napja kaptam meg a címét, szeretném szívből megköszönni Önnek és a kedves férjének, hogy meghívták a lányomat. Gondolhatják, hogy nagyon bánt, hogy el kell válnom a lányomtól, de másfelől rendkívül bálás vagyok, hogy a kislányom nyugodt és boldog új otthonra találhat Önöknél... .

Van egy bejegyzés magától Ilsetől is, németül írta a Highgate-i „Hostel Newspaper” első számába:

Egyetlen gyerek vagyok, mindig szerettem volna egy kistestvért, kislányt vagy kislányt... Ha valaki egyedül van, megvan mindene, nem kivételeznek vele és nincs bántérbé se szorítva. De mindig egyedül van és a barátok sosem annyira jók, mint a lánytestvérek. Most, hogy az otthonomtól távol vagyok, most érzem csak igazán, mennyire kötődöm a szüleimhez.

Ilse anyjának végül sikerült élve kijutnia Németországból. Kapott egy vízumot, hogy dolgozhat „háztartási alkalmazottként” Angliában. Az apjától Ilse nem tudott elbúcsúzni. Az orvosok szerint ez túlságosan megviselte volna az apa idegeit. 1944-ben megölték.

Adminisztratív mentőcsónakok

Egy másik dossziében van egy rajz is, egy vonatot ábrázol amint kigurul egy állomásról. Harmadosztályú szerelvény, ez a felirat van az oldalán: „Berlin-London”. Gyerekek néznek ki a vonatablakon két felnőttre, akik zsebkezdővel integetnek. A vonatot és a gyerekeket fekete ceruzával rajzolták, a felnőtteket színessel, az arcukon élénkpiros puszi-nyomok. A rajtot Marianne Mamlok készítette. A fényképe oda van tűzve a születési anyakönyvi kivonata mellé, amin a berlini anyakönyvi hivatal bélyegzője szerepel a porosz sással: mosolygós kislány két hosszú copffal. A tanárnője, Alice Pach melegen ajánlja: „M szereti a kirándulást és a játékokat a szabadban. Barátkozó, társas lény. A pajtásai szeretik, mert jó közösségi ember, segítőkész és mindig vidám. Az otthoni környezet segítette személyes adottságainak és társas hajlamainak kibontakozását.” A kitöltött kérdőívől kiderül, hogyan vált csapdává a kislány számára ugyanez az otthoni környezet. Az ügyvéd apa „hamarosan elveszti az állását. Semmi esély a megélhetésre Németországban. Fizikai állapota miatt nehezebbre esne emigrálni is”.

Ügyszólván lehetetlen elképzelni a szülők gyötrelmeit, akik csak abban reménykedhettek, hogy megmenthetik a gyermekeiket, ha lemondanak róluk. Minden nap hívogatták a válogató bizottságot, olykor napjában többször is, hogy megtudakolják, rajta vannak-e a gyerekeik a listákon. A többségüknek csak ködös elképzeléseik voltak az angliai életről, filmek és könyvek alapján. Voltak, akik az utolsó megtakarított pénzüket költötték arra, hogy „angolos stílusú” ruhákat vegyenek a fiaiknak, hogy be tudjanak illeszkedni. Úgy szálltak le a fiúk Harwichba a hajóról, mint jól öltözött kis Sherlock Holmes-palánták névtáblával a nyakukban.

Walter volt a legidősebb fiú a csoportjában. Tizenkét és fél évesen már elég jól fel tudta fogni, hogy mi történik. Tudta, hogy miért üldözik, nem úgy, mint a kisebbek közül néhányan, akik teljesen meg voltak zavarodva. Walter emlékszik a *Kristallnacht*-ra, amikor az apja nem jött haza és a nagybátyjai is eltűntek. Egyikük visszajött pár hónappal később egy koncentrációs táborból, összetörve és lesóványodva, és nem beszélt arról, hogy mit csináltak vele. Walter arra is emlékszik, hogyan simogatta meg a fejét egyszer egy barátságos SA-különítményes. Mivel szőke haja volt, megdicsérték, milyen gyönyörű árja fiúcska.

Már esteledett, amikor Walter elmondta nekem a történetét A kúpalakú lámpát babrálta, amely nem volt jól beállítva és villogott a homályban. Éreztem, hogy túl sokat kérdezek. Volt sok olyasmi, amire egyszerűen nem tudott visszaemlékezni. De élénken emlékezett a szüleiére. Könnyes volt a szeme, amikor róluk beszélt. Az apeja gyárát egy náci kapta meg 1935-ben. A mamája a berlini Theodor Herzl iskolában tanított. „Az apám és az anyám” mondta Walter, „jó németeknek tartották magukat”. Ezen mindketten eltűntünk egy pillanatra. „Nem remélték, hogy még találkozhatunk. Nem igazán fogták fel, hogy mi következik... De azért tudták. Azt mondták nekem a *Kristallnacht* után, nekik talán nem sikerül túlélniük, de azon lesznek, hogy nekünk sikerüljön...” Walter szüleit Auschwitzban gyilkolták meg.

A második alkalom, amikor Walter láthatóan meg volt illetődve, az volt, ahogy a Liverpool Street stationre való megérkezéséről mesélt. Az East End nyomortelepei megpillantva a Harwickból hajón érkező vonat ablakából, sokkolóan hatottak rá. És ezután pokoli volt a zűrzavar. Közleményeket mondtak be a hangszóróba egy olyan nyelven, amiből alig értett valamit, idegenek nyújtogatták a nyakukat a korlátnál, rémült gyerekek sorakoztak fel a nyakukba akasztott tábláskákkal, mint a kiskutyák vagy beárazott zöldségek. Egyes nevelőszülők nyíltan kifejezésre juttatták a csalódottságukat, ha a gyerekek mégsem voltak olyan bájosak, mint a fényképeken. Mások nem voltak képesek felismerni a védeneciket. Kiabálás volt és sírás. És ott, ennek a lesújtó idegenségnek a kellős közepén bukkant fel a nagymamám apró alakja és köszöntötte WALTER-t és a többeket angol földön folyékony németességgel.

Egy évvel később ő maga is szembekerült azzal a kérdéssel, hogy ne küldje-e a gyerekeit idegenekhez, Kanadába. A nagypapám mellette volt. A nagymamám ellene. Nem tudta elviselni a gondolatot, hogy elveszítheti őket. Isten tudja, mit csinált volna, ha német lett volna Németországban.

A nagymamám hön szeretett Angliája

Ha nagyon angol nagymamámra gondolok, ez csak még élesebben kontúrokkal rajzolja ki a szörnyűségét mindannak, ami a nagyon német Feigekkel vagy Salomonokkal vagy Mamlokokkal történt. A menekülttől válás gondolata majdnem felfoghatatlan volt számára. Fenekestül felfordította volna az egész

világát. A megaláztatás elviselhetetlen lett volna. Azt írta az angol hadsereggel éppen Narvikban állomásozó férjének Bernardnak 1940-ben egyik levelében, hogy együtt ebédelt egy közös barátjukkal, egy skót orvossal, aki azt mondta neki, „inkább a halál, de sose legyek menekült, & ezért igazán hálás vagyok neki”. Ez azt mutatja, hogy ő igazán beilleszkedett.

Brit patriotizmusának megnyilvánulásai, de még az időnként külföldiekre tett megjegyzései is a korszellemnek tudhatók be. Mégis, ahogy most olvasom a leveleit, megdöbben bennük az ironia tökéletes hiánya. Senki meg nem mondaná, hogy német bevándorlók gyermeke volt. Dunkirk után ezt írta Bernardnak: „Micsoda briliáns visszavonulást hajtottak végre a mi [brit] csapatunk a halál torkából. Folyton a Light Brigade támadása jár a fejében. Milyen óriási visszavonulásokra vagyunk képesek minden évszázadban, & milyen rettenthetetlen bátorságról & és kintársról tesznek tanúbizonyságot a mieink minden emberöltő alatt. Egyre büszkébbek lehetünk arra, hogy britek vagyunk.” És a külföldiek? „Még a legkiválóbb kelet-európai származékoknak is teljesen más a nézőpontja”, írja, „és természetesen sokkal inkább defetisták, mint a keményebb fából faragott britek.” Nagyanám patriotizmusa nem volt merő szentimentalizmus. 1940 májusában „hön szeretett Angliája” volt az egyetlen, ami megővta őt és a gyerekeit a majdnem biztos haláltól.

A Walter szürke dobozában őrzött dossziék átnézése, a számlák, a *Jewish Chronicle* hasábjain közzétett segélykérő felhívások, és a cserkészparancsnokoknak és nyári táborok szervezőinek küldött levelek áttanulmányozása során olyan vonásaival találkozhattam a nagyszüleimnek, amelyeket ismerem, de olyanokkal is, amelyek megleptek. A tanulás, a jó modor, a jó levegőn végzett testedzés szorgalmazása mind nagyapám közoktatással kapcsolatos elveiből fakadt. De a valláshoz való viszonyulásuk kevésbé volt ismerős, talán mert sosem került szóba, amikor én voltam együtt velük.

Schlesingerék gondoskodtak róla, hogy a gyerekek megfelelő vallásoktatásban részesüljenek. Ez volt az egyetlen folytonosság, amit biztosítani tudtak a gyerekeknek, akik maguk mögött hagytak mindent, amit addig jól ismertek. Zsinagógákba jártak, rabbikat kerestek meg. Pedig én sosem tapasztaltam a vallásosság legkisebb jelét sem a nagyszüleimnél. A saját gyerekeik sosem részesültek zsidó nevelésben. Bentlakásos iskolákban tanultak, keresztény isentiszteleteken vettek részt, nem vallásos meggyőződésből, hanem mert ez volt a szokás, a beilleszkedés módja. A legkorábbi emlékeim a nagyszüleimről a karácsonyokhoz fűződnek.

A háborús leveleikben felismerhetők a vallásos érzület bizonyos jelei. 1941 áprilisában, amikor a háborús hírek olyan lehangelőek voltak, hogy a nagymamám csak valami csodában tudott reménykedni, ami „megmenthetné a mi hön szeretett Angliánkat”, még ezt is írta: „józan ésszel el nem tudom gondolni, hogyan tudunk ebből kikerülni, de tudom, hogy mégis így lesz, és hogy mindez a sok szörnyűség valami isteni célt szolgál. Mostanában nagyon vágyom a St John's Woodba”. St John's Wood annak a szabadelvű zsinagógának a neve, ahová néha eljártak. Életük vége felé már gyakrabban. De a nagyanám esetében talán még a St John's Wood-beli isentiszteleteken való részvételt is inkább lehet hazafias, mint vallásos cselekedetnek tekinteni. A király rádióbeszédére reagált vele, aki „a brit történelem legsúlyosabb és legveszélyesebb óráiban” arra kérte az egész brit lakosságot, hogy menjen másnap a templomba és imádkozzék.

A hostel dossziéiból fény derül árja angolok nagylelkű gesztusaira. És Walter különösen szívesen emlékszik vissza arra, milyen „csodálatosak” voltak az angolok, leszámítva azt a körülményt, hogy még a tizenhatodik születésnapján is úgy kellett jelentkeznie a hatóságoknál mint „ellenséges idegen személynek”. (Ez nagyjából akkor lehetett, amikor a szüleit éppen elvitték Auschwitzba.) De kimenteni a zsidókat Németországból ez lényegében zsidó feladatvállalás volt, a „magunkfajtavál” való törődés.

És mégis, a „St John's Wood” utáni alkalmi vágyakozás ellenére sem hiszem, hogy a zsidó szolidaritás kellőképpen megmagyarázná a nagyszüleim mentési misszióját. Nagylelkű emberek voltak, és persze tudatában voltak a németországi rokoni kapcsolataiknak. De ennél többről volt szó. Inkább a nagyanám minden ironiától mentes patrióta érzéseivel és az Angliáról kialakított eszményképével függött össze. Nem minden bevándorló vagy bevándorló gyereke volt ilyen segítőkész, amikor mások kopogtattak az ajtaján.

Voltak olyan zsidók, akik féltették nehezen megszerzett társadalmi helyzetüket, féltek (és még mindig félnek) attól, hogy az újonnan érkezőkkel, különösen a szegényebbjevel csak a baj van. De a Schlesingerék számára Anglia mint menedék eszménye nemcsak propaganda volt. Ők hittek benne, mint

olyan patrióták, akik nem gondolják, hogy az üldöztetés veszélye egyszer s mindenkorra elhárult. Az ő számukra Anglia önmagáról kialakított kliséi – a fair play /tisztesség, szabadság, tolerancia stb. – nem voltak klisék. Ők művelték ezeket az erényeket, ahogyan a művelt német zsidók kultiválták a német zenét, filozófiát és humanizmust, és ahogy a felszínesebb anglofilek kultiválják az affektált beszédet és a feltűnő tweedzakókat.

Meghívni két német katonát karácsonyozni

A leginkább figyelemreméltó gesztust valójában nem zsidók irányában tették. A háborúnak egyszer vége lett, a nagyapám éppen csak visszatért Indiából, ahol katonarvosként szolgált, és a család az első békebeli karácsonyra készült. Hat év borzalmi után, azok után, hogy kiderültek az iszonyatos részletek arról, hogyan próbáltak a németek minden zsidót megölni, azok után, hogy majdnem minden maradék rokonuk elpusztult Németországban, Schlesingerék elmentek egy közeli hadifoglytáborba Berkshire-ba, és meghívtak két német katonát, hogy karácsonyozzanak velük. Nem lehetett könnyű döntés. A nagynéném úgy emlékszik, hogy nem volt valami kellemes, és hosszú szünetek álltak be a társalgásban. De a katonáknak felejtethetetlen volt. A nagyapám ezt tartotta egy igazi gentlemanhez illő nemes gesztusnak.

Volt valami Blimp ezredesre emlékeztető a hozzáállásában. A Blimp ezredes élete és halála című háborús filmben Blimp német barátja, az arisztokrata Theo Kretschmar-Schuldorff angol hadifogságba esik az első világháború alatt. Amikor vége a háborúnak, Theo el van keseredve a hazája miatt. Mielőtt visszatérne Németországba egy vacsorán vesz részt Blimpék házában angol katonatisztek és úriemberek társaságában. Biztosítják arról, hogy minden rendben lesz, és a angolok nem akarnak mást csak fair play-t és korrekt üzleti kapcsolatokat. Theot zavarba ejtik ezek az angolok. Elmondja német bajtársainak hazafelé tartva, hogy az angol gentlemanek olyanok, mint a gyerekek: „Mint a fiúk, akik krikettet játszanak! Elnyerik még a gatyádat is, most meg vissza akarják adni, mert vége a játéknak!”

De az én nagyapám egyáltalán nem volt naiv. Tudta, hogy mit követtek el a náciak. És tudta, hogy nem maradt volna életben az apja szülőföldjén. Blimptől eltérően neki meg kellett bizonyosodnia arról, hogy beilleszkedett Angliában, és ha másoknak ez nem tetszik, az az ő bajuk. Erről szolt ez a Blimpes gesztus, ez készítette arra, hogy elhívjon két németet karácsonyozni. És ez az attitűd átragadt a hostelbeli gyerekek némelyikére is. Walter egész életében Highgate-ben maradt. Angolnak érzi magát. Beilleszkedett. Azt mondja, az angolok csodálatosak. A többiek máshová illeszkedtek be többé-kevébé: Stefie Birnbaum Izraelben, Ilse Salomon Amerikában. Vannak, akiknek sehol sem sikerült beilleszkedniük.

Ha erőszakkal korán kiszakítanak valakit a környezetéből, könnyen válhat ijesztően xenofóbbá, úgy kapaszkodva a menedékhelyébe, mint fuldokló a mentőcsónakba, ellenségesen azokkal szemben, akik még szintén oda szeretnének felkapaszkodni. De ellenkező hatása is lehet. Lore Feig az egyik olyan hostel-gyerek, aki Londonban maradt, ott él a férjével Manek Vajifdarral, aki párszi. 1947-ben jöttek össze az International Friendship League égisze alatt, akkoriban sok ilyen jószándékú internacionalista szervezet indult virágzásnak. A nagyapám nem pártolta ezt a házasságot, és ezen nem csodálkoztam egyáltalán. Ez is hozzátartozott a blimpségéhez. Tolerancia, fair play, jómodor, ezeket pártolta természetesen. De hozzámenni egy indiaihoz, hát ez nem igazán bölcs döntés. Nem fogadták meg a tanácsát, és ő egyszer-egyszer azért meglátogatta őket. Lorének és Maneknek két gyereke van, mindkettő a londoni francia líceumba járt. Egyikük egy franciához ment feleségül, és Párizsban él, a másik Dél-Afrikában.

Lore és Manek Vajifdar háza egy tökéletesen angol elővárosban található, virágos kertekkel, piros postaládákkal, nagyra nőtt fákkal és nyájas szomszédokkal. A házuk tele van külföldi diákoktól kapott ajándékokkal és emléktárgyakkal: egy japán baba itt, egy kínai kép amott. Lore úgy van a diákjaival, mint egy kiterjedt nemzetközi családdal. Mint mondja Manekkel „adoptálták” őket.

Lore jól öltözött nő, fehér a haja, és gyönyörű, halvány a bőre. Hideg nyári levest tálalt fel ebédre, húst rizskörettel és angol puddingot. Eszembe jutott a kérdőív, amit olvastam, ahol úgy jellemezték őt 1939-ben mint művelt szülők elkényeztetett gyermekét („kifinomult, kulturált otthon, szeretetteljes családi élet, teljesen gondtalan a legutóbbi időig”). Ismertem a hatalmas, kissé fényűző házakat és fákkal beültetett utcákat Grünewaldban, a gazdag berlini negyedben, ahol Lore felnőtt, és amit soha többé nem akart

vizionálni. Nehéz Grünewaldról az erőszakra asszociálni. Még nehezebb Barnes vagy Highgate vagy Hampstead kertváros esetében. A londoni kertváros olyan, mint menedék a menedéket nyújtó országon belül. De még ott is tenyészik a bigottéria a gondosan ápolt virágágyások között. Lore elárulta nekem, miért küldte a francia líceumba a lányait és nem egy angol iskolába. Amikor a háború alatt Richmondban járt iskolába, a hittantanára fontosnak tartotta, hogy emlékeztesse a tanítványait arra, hogy „a zsidók ölték meg a Mi Urunkat”. És az iskolatársai német kémnek tartották Lorét, aki éjjel felkúszik a Richmond Hillre, hogy onnan küldjön jeleket a náci bombázóknak.

Lorét hallgatva azon gondolkodtam, vajon hova illeszkedtem be én, az ő életét megmentő angol házaspár unokája. Lore, aki németnek született és Manek egy párszi Gujratból, ők britek. Én nem, bár az én kiejtésem angolsabb az övéknél. Lore nem a saját jószántából jött Angliába. És Manek se. Itt ragadt a háború alatt. Én magam választottam Londont az otthonomnak. De a nemzeti identitás nem teljes egészében választás kérdése. Nem olyan, mint az állampolgárság, amiért folyamodni lehet. És a szekuláris zsidó identitást, amit nem lehet felvenni, mint a vallást, levetni sem lehet, talán a beilleszkedés közös képessége volna ez? A nemzeti identitás mindenképpen olyasmis, ami nemcsak azon múlik, hogy mi minek tekintjük magunkat, hanem azon is, hogy mások miként döntenek arról, hogy minek tekintsenek bennünket. Lore elmondta, hogy még mindig előfordul, hogy angolok németként emlegetik a háta mögött. Ez dühíti. „Én nem vagyok német”, mondja. Aztán egy kis szünet után hozzáteszi: „Magam sem vagyok biztos benne, hogy mi is vagyok.”

Hazafelé tartva észak-londoni otthonomba, a terrorra gondoltam, amely olyan sok embert űzött-hajtott ebbe az országba, és eszembe jutott egy történet, amit az első kiadómtól hallottam. A saját története volt. Németországból jött Angliába a *Kindertransport*-tal, mint Lore, és egy angol bentlakásos iskolába küldték. A nevelőtanára, egy kedves ember, meghívta az irodájába teázni. Beszélgettek kicsit erről-arról, aztán a nevelőtanára megkérdezte, mi akar lenni, ha felnőtt. És a fiú azt felelte. „Egy igazi angol úr akarok lenni. Mint Leslie Howard.” A nevelőtanára eltűnődött ezen egy kicsit, aztán azt mondta: „Édes fiam, hiszen az egy magyar.”

Gyerekkoromban, amikor ide-oda utazgattam Anglia és a kontinens között olyan kompokon, amelyek büzlöttek a részeg angol katonák hányadékától, mindig elérezékenyültem, amikor megpillantottam a doveri sziklákat felderengeni hideg téli reggeleken, vagy láttam eltűnni a ködös éjszakába. Átkelni a csatornán nagy kaland volt. A tenger olyan volt, mint valami sánc, ami két különböző világot választott el egymástól, ahol az emberek másféle ruhákat hordtak, másféle ételeket ettek, másféle szabályokat követtek, és másféle mércével mértek. A belga partoknál hagytuk el a kontinent, ahol iparosodott és lapos volt a táj, az utcákat homályos sárga fények világították be, és a levegőt a tenger és sült zsír szaga töltötte be. Angliában csak a számtalan viktoriánus kéményből előgomolygó füst szagát lehetett érezni. Az utcák szűkek és kanyargósak voltak. A gyerekek egyenruhát viseltek. Az autók nagyon régiek tűntek. Emeletes buszok morogtak és csikorogtak. Voltak feliratok, amelyeken ez állt: *keep on the left*. (balra tarts) Egyre növekvő izgalommal konstatáltam ezeket a különbségeket. Mert tudtam, hogy közeledünk a nagyszüleim házához

A nagyszüleim már nem élnek. És én sem járok már a komppal. Túl kényelmetlen, az tkelés túl sokáig tart. Inkább az alagúton át jövök, vonattal. Úgy jön át az ember Folkstone-nál, hogy nem lát egyetlen sziklát sem, és úgy hagyja el Calais-t, hogy nem vet egyetlen pillantást sem a tengerre, nem érzi a sült szagát. Csak bemondanak valamit angolul, olykor francia akcentussal, és franciául, olykor angolos akcentussal. Az ember kinyitja a *Herald Tribune*-jét, kortyol egyet a kávéjából, és arra gondol, mi volna, ha beszorulna egy alagútba a tenger alatt, fél úton Anglia és az európai kontinens között, aztán mintegy varázsütésre a vonat felgyorsul, amint átér francia földre, és még magunkhoz se térünk, már ott is vagyunk.

(Granta 65: London, the Lives of the City)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA